

Bil yr Amgylchedd Hanesyddol

Mae sawl rhifyn o'r Cylchlythyr wedi cynnwys sylwadau yn olrhain camau Bil yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) trwy'r gwahanol bwyllogorau craffu. Erbyn hyn daeth pedair blynedd o ymgysylltu, ymgynghori, drafftio ac ystyriaeth gan y Cynulliad i ben. Darfu am drydar y gwleidyddion a'r lobiwyr. Mae'r hyn a fu unwaith yn fil, bellach yn ddeddfwriaeth. Cafwyd cydsyniad Brenhinol ar 21 Mawrth eleni.

Bydd grym gan ychydig o'r mesurau o fewn deufis i'r dyddiad hwn. Fodd bynnag, cyn i'r rhan fwyaf o'r mesurau fagu unrhyw rym bydd angen gorchmynion, rheoliadau neu gamau paratoi ychwanegol. Cyfyngwn ein sylw i faes enwau.

Barn Cymdeithas Enwau Lleoedd Cymru o'r cychwyn cyntaf oedd

- y dylid cynnwys ENWAU ymmsg yr asedau hanesyddol o arwyddocâd cenedlaethol y dylid eu nodi a'u gwarchod.
- y dylid cynnwys ENWAU ymmsg adnoddau bregus yr amgylchedd hanesyddol.
- y dylid cynrychioli ENWAU yn fframwaith trefnu gwasanaethau'r amgylchedd hanesyddol yng Nghymru.

Yn unol ag amodau'r ddeddfwriaeth newydd bydd rhaid i Weinidogion Cymru lunio, diweddu a chynnal Cofnod Amgylchedd Hanesyddol (CAH) ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yng Nghymru. Bydd y cofnodion ar gael i'r cyhoedd ac yn rhoi i awdurdodau cynllunio lleol a rheolwyr tir eraill wybodaeth a thystiolaeth i wneud penderfyniadau hyddysg ynghylch yr amgylchedd hanesyddol.

At hynny, bydd rhaid i Weinidogion Cymru gyhoeddi canllawiau ynglŷn â sut y dylai cyrff cyhoeddus penodol – awdurdodau lleol, awdurdodau Parciau

The Historic Environment Bill

Several issues of the Newsletter have included comments tracing the steps of the Historical Environment Bill (Wales) through the various scrutiny committees. By now four years of consultation, drafting and consideration by the Assembly have come to an end. The tweets of politicians and lobbyists are history. What was once a bill is now legislation which received Royal assent on 21 March this year.

A few of its measures will come into force within two months of this date. However, before most of them come into force, various instruments, regulations or additional preparatory steps will be necessary. We confine our attention here to the field of names.

The Welsh Place-Name Society's views from the outset were that

- NAMES should be included among the historic assets of national significance that should be identified and protected.
- NAMES should be included among the vulnerable resources of the historic environment.
- NAMES should be represented within the organizational framework of the services of the historic environment in Wales.

Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol
(Cymru) 2016

2016 dccc 4

Historic Environment (Wales) Act 2016

2016 anaw 4

Lluniau Nodiadau Esboniadol yn gymorth i ddeall y Ddeddf hon ac maent ar gael ar wahân.
Explanatory Notes have been produced to assist in the understanding of this Act and are available separately.

£19.00

Under the terms of the new legislation Welsh Ministers will have to compile, update and maintain the Historic Environment Record (HER) for each local authority area in Wales. The records will be available to the public and will give local planning authorities and other land managers information and evidence to make informed decisions about the historic environment.

Moreover, Welsh Ministers must publish guidance on how certain public bodies – local authorities, the Welsh National Parks authorities and Natural Resources

Cenedlaethol a Chyfoeth Naturiol Cymru – ddefnyddio'r CAH ar gyfer eu swyddogaethau.

Mae aelodau CELIC yn ymwybodol, yn naturiol, o'r Cofnod Amgylchedd Hanesyddol, a gedwir gan yr Ymddiriedolaethau Archaeloegol yng nghof eu cyfrifiaduron. Gwyddom o brofiad, yn ogystal, am y cyfyngiadau ar y defnydd y gellir ei wneud o'r CAH o ran astudio a gwarchod enwau lleoedd. Nid yw hyn yn syndod; nid dyna yw bwriad y Cofnod. Y prif fwriad hyd yma oedd bod yn sail i broses rheoli datblygu.

Bydd yn ofynnol i Weinidogion Cymru, yn ogystal, lunio rhestr genedlaethol o enwau lleoedd hanesyddol. Disgwylir i'r gwaith gael ei ddirprwyo i gorff cenedlaethol cydnabyddedig ag arbenigedd yn y maes. Gellid manteisio, mae'n siŵr, ar gronfeydd data annibynnol megis 'Cymru 1900 Wales' a 'Cynefin: mapiau Degwm Cymru' er mwyn gosod sylfaen i'r gronfa ddata genedlaethol.

Trwy'r CAH yn bennaf y ceir mynediad i'r gronfa genedlaethol yn unol â chanllawiau cenedlaethol. Rhagwelir cyflogi swyddog arbenigol llawnamser ynghyd â chymorth technegol.

Mae sawl mantais, yn ddiau, yn codi o'r bwriad i sefydlu un gronfa ddata genedlaethol dan ofal corff arbenigol cymwys. Barn CELIC, sut bynnag, yw bod unrhyw fwriad, pa mor ddiffuant bynnag y bo, yn gam ofer heb drefnu grym cyfreithiol i warchod yr ENWAU ar y rhestr.

Mae gwanhau neu golli unrhyw elfen o'n treftadaeth yn fater o dristwch; mae methiant i warchod ENWAU yn ergyd bellach. Mae'n brawf o ddeddfwriaeth nad yw'n llwyr ateb ei diben: deddfwriaeth sy'n mabwysiadu trefniant nad oes modd iddo, ar hyn o bryd, fagu grym o ran gwarchod ENWAU.

Mae amryw aelodau etholedig yn rhannu'r un rhwystredigaeth â ni ac wedi mynegi hynny'n groyw. Mae'n bosibl y daw cyfle inni fanteisio ar eu hewyllys da a'u harweiniad dros y misoedd nesaf.

Dyma'r dogfennau perthnasol:

<http://cadw.gov.wales/docs/cadw/publications/historicenvironment/20160310heritagebillebulletin21-cy.pdf>

<http://cadw.gov.wales/docs/cadw/publications/historicenvironment/20160323heritagebillebulletin22-cy.pdf>

<http://www.assembly.wales/laid%20documents/pri-ld10184-em-r/pri-ld10184-em-r-w.pdf>

Wales – should use the HER in carrying out their duties.

Society Members are of course aware of the Historic Environment Record, kept by the Archaeological Trusts on their computers. We know as well from experience about the restrictions on the use that can be made of the HER in the study and protection of place-names. This is not surprising; that is not the purpose of the Record. Its main purpose to date has been as a basis for the process of managing development.

Welsh Ministers will be required, in addition, to draw up a national list of historical place-names. Work is expected to be delegated to a recognized national organization with expertise in the field. It would no doubt be possible to take advantage of independent databases such as 'Cymru 1900 Wales' and 'Cynefin: The Tithe Maps of Wales' to provide a basis for the national database.

Access to the national database will be gained mainly through the HER in accordance with national guidelines. It is anticipated that a full-time specialist officer will be employed together with technical support.

Many advantages doubtless accrue from the intention to establish a single national database under the control of an appropriate expert body. The Society's opinion, however, is that any proposal, however sincere it may be, will be futile unless there is legal protection for the NAMES on the list.

The weakening or loss of any element of our heritage is a matter of sadness; a failure to protect NAMES is a further blow. It proves that this legislation does not fully serve its purpose: it is legislation which adopts an approach that is at present powerless to protect NAMES.

Several Assembly Members share our frustration and have expressed this explicitly. There may be an opportunity for us to benefit from their goodwill and guidance over the coming months.

The relevant documents are:

<http://cadw.gov.wales/docs/cadw/publications/historicenvironment/20160310heritagebillebulletin21-en.pdf>

<http://cadw.gov.wales/docs/cadw/publications/historicenvironment/20160323heritagebillebulletin22-en.pdf>

<http://www.assembly.wales/laid%20documents/pri-ld10184-em-r/pri-ld10184-em-r-e.pdf>

Hen Enwau o Ynys Môn

Glenda Carr (ISBN: 9781907424748; Gwasg y Bwthyn, 2015 £10.95)

Cafodd cyfrol gyntaf Glenda Carr ar enwau lleoedd, *Hen Enwau o Arfon, Llŷn ac Eifionydd* (2011), dderbyniad gwresog, felly braf yw cael croesawu'r chwaergyfrol hon o'r wasg. Fel yn achos y gyfrol gyntaf, nid arolwg cynhwysfawr mo'r gwaith hwn, ond yn hytrach ddetholiad o enwau a ddewiswyd gan yr awdur oherwydd eu bod yn 'enwau sy'n egluro rhyw bwynt penodol, enwau anghyffredin a diddorol, enwau llawn hynafiaeth, ac enwau sy'n apelio [at yr awdur] yn bersonol' (t 9). Gan hynny, mae'r gyfrol yn sicr yn un atyniadol y mae modd ei darllen o glawr i glawr neu bori yn ddi'n achlysurol.

Cyfres o erthyglau byrion ar enwau unigol yw craidd y gwaith, ond ceir hefyd rai adrannau thematig sy'n trafod enwau sy'n seiliedig ar 'Y Brenin Arthur a bodau chwedlonol eraill', er enghraift, neu 'Planhigion, coed a chnydau'. At ei gilydd, enwau ar dyddynnod a ffermydd a nodweddion topograffiaidd sydd dan sylw yma, gan fod enwau lleoliadau mwyaf sylweddol a chyfarwydd yr ynys eisoes wedi eu trafod mewn cyfeiriffrau eraill. Fel y mae'r awdur yn cydnabod, mae gwaith mawr ar enwau Môn eisoes wedi ei wneud gan ysgolheigion megis Bedwyr Lewis Jones, Melville Richards, Tomos Roberts, ac eraill.

Mae'n siŵr y bydd trwch yr enwau yn gyfarwydd i'r Monwysion eu hunain, os nad i holl ddarllenwyr y gyfrol. Ond mae rhai o'r enwau bellach wedi diflannu, fel Bawd y Ddyrnol a Thyddyn locyn, neu wedi colli eu ffurflau gwreiddiol, fel Ynys Gnud (< cnud 'haid o fleiddiaid') a droes—yn ddiplas braidd—yn Ynys Goed yn nechrau'r bedwaredd ganrif ar bymtheg. Ar y llaw arall, mae'r enw Pant y Morfil yn cynnig mwy i'r dychymyg onomastig na'r ffurf wreiddiol Pant Morfydd!

Gan fod y gyfrol yn rhoi sylw i dai a ffermdai unigol—gan gynnwys plastai mân a mawr—mae nifer o'r lleoliadau yn rhai a fyddai'n croesawu'r beirdd gynt. Un o ragoriaethau'r gyfrol yw'r modd y mae'r awdur yn manteisio'n llawn ar hyn wrth ddyfynnu o'r cerddi mawl a ganwyd cyn ddiweddarad a'r ddeunawfed ganrif. Er enghraift, yn achos yr enw Baron Hill ger Biwmares, cartref y teulu Bulkeley, mae cywydd gan Watcyn Clywedog yn cadarnhau mai Barn Hill oedd yr enw gwreiddiol. Wrth farwnadu Rhisiart Bwcle, a laddwyd ar Draeth Lafan yn 1650, canodd Watcyn: 'Dued dwyllys, dai teilwng / Yr hen loyw blas, Bar'nhill blwng'. Mae dystiolaeth y beirdd yn cyfoethogi'r drafodaeth ar sawl enw, megis Bodewryd, Porthaml a Phrysaedd fed, i enwi dim ond tri.

Daw cymeriad toponymig arbennig Môn i'r amlwg yn y gyfrol hon, yn enwedig yn lluosogrwydd yr enwau sy'n dechrau â Bod- a Tre-. Enwau personol yw'r ail elfen mewn nifer o enwau, er bod yr enwau hynny'n aml wedi newid ar lafar gwlad, megis Bodgyndal (< bod + Cynddelw) a'r hyfryd Baban Arad < ([Tyddyn] Mab Anarawd). Tuedd yr awdur yw synio am ddatblygiadau fel hyn yn nhermau 'llurguniadau' a ffurflau 'gwallis'. Ac wrth drafod y modd y mae'r enwau Angharad ac Einion yn newid mewn sawl enw lle, dywedir bod 'rhyw ddallineb yn peri na all y werin sylweddoli mai'r un hen enwau cyfarwydd sydd yno' (t 266).

Ond tybed a yw ystyried y newidiadau yn y termau hyn yn ein helpu ni i'w deall mewn gwirionedd?

Mae'r gyfrol hon hefyd yn taflu goleuni ar sawl agwedd ar fywyd ym Môn ar hyd y canrifoedd, gan gynnwys arferion cymdeithasol ac amaethyddol a pherthynas y Gymraeg a'r Saesneg. Ac mae hefyd yn barod iawn i drafod enwau sydd hyd yma heb eu hesbonio, ond a all fod yr un mor ddiddorol â'r rhai yr ydym yn eu deall yn llawn. Dal i bendroni y mae'r awdur dros y Brynddu ger Llanfechell, cartref William Bulkeley y dyddiadurwr (1691–1760). Mae'r treiglad bach yna i'r ail elfen yn para i ddrys u pawb!

Bydd croeso mawr i'r gyfrol hon ym Môn a thu hwnt, ac mae ei harddull ddarllenadwy a'i dull cryno ond buddiol o gyfeirio at ffynonellau yn golygu y bydd yn cael ei mwynhau gan arbenigwyr a darllenwyr cyffredinol fel ei gilydd.

Dylan Foster Evans

Cofnodion

Mae Cofnodion Cyfarfodydd y Pwyllgor ar gael i aelodau ar ffurf electronig drwy gysylltu ag angharad.fychan@googlemail.com

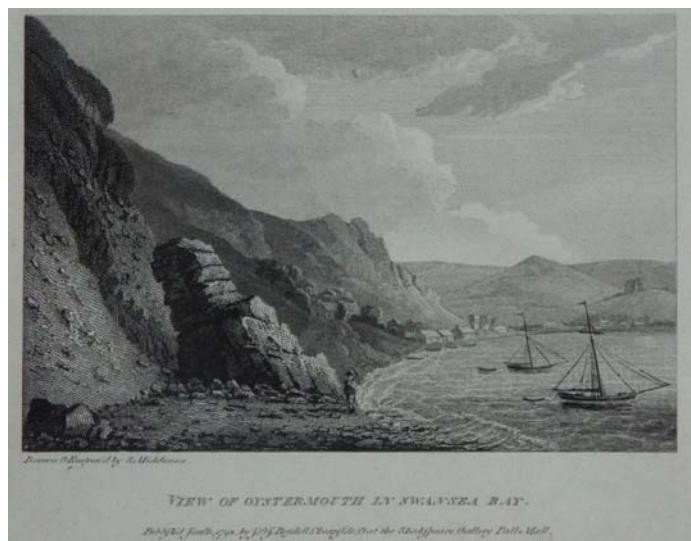
Minutes

Minutes of the Committee Meetings are available electronically for members by contacting angharad.fychan@googlemail.com

Cockles, Mussels and Oysters? Three Place-Names in Gower

Past agricultural methods and industry have left many traces in topography and toponymy in Wales but the same cannot be said for one of our once more prominent maritime industries, namely the gathering of shellfish for domestic consumption and trade. Even Pembrokeshire with the longest sea coast in Wales has only three examples of Musselwick and one example of the element oyster in its place-names (B.G. Charles, *The Place-Names of Pembrokeshire*, pp 612, 636, 661, 675). Far more evidence survives in pictorial, oral and written form on the subject. Local and natural historians here have long been aware of its importance, at least in Gower, and this is reflected in a number of articles, eg by Delyth Lloyd on 'The Penclawdd Cockle Industry' (*Gower* 35) and by A.R. Walker on 'The history of the oyster industry in south Wales' (*Minerva* 16). The place-name historian is bound to ask the question: is there any supplementary evidence in local toponymy?

Three names, at first sight, look promising. The first example, **Oystermouth** or Ystumllwynarth, is familiar throughout Wales but it has suffered more than most from speculative interpretation. The Reverend Thomas Morgan in his *Handbook of the Origin of Place-Names in Wales and Monmouthshire* (1887) - our unfailingly *unreliable* source on Glamorgan place-names - assures us that Oystermouth was named 'from its abundance of oysters'. In fairness to him, he was following in the wake of others with much the same opinion, such as Isaac Hamon – a local man from Bishopston, who supplied evidence to Edward Lhuyd, and Iolo Morganwg who added the name Caer Gwyrosydd (*Iolo Manuscripts* (1848), p 466). But who can honestly blame them? The written evidence looks convincing: historical forms such as Ostrenewe 1141, Ostremue c.1240, Ostremouth 1302, Oystremuth 1322, and the references to the gathering of oysters here in the seventeenth century (*Gabriel Powell's Survey of the lordship of Gower 1764*) and in nineteenth century directories and guides. In 1871 there were apparently 600 men operating 188 small boats or skiffs at nearby Mumbles (Carol Powell, *Once upon a village. Aspects of life in Mumbles 1901-14*; Derek Draisey, *Swansea & Gower in Victorian & Edwardian Times*). Oysters – now often associated with fine dining – were so numerous that they formed a staple ingredient in the diet of local working people. The industry was effectively extinct by 1934, killed off by pollution and a virus.

The Welsh evidence offers a quite different meaning for the place-name. *Ystum Llwynarth* c.1400, *ll. ystym llwynarth* c.1566 and *Ystumllwynarth* 1697 favour 'bend at (a place called) Llwynarth'. The qualifier may be interpreted as 'grove ridge' (*llwyn, garth*) or something very similar and is consistent enough for us to safely reject Ilymarch. 'oyster'. The 'bend' presumably describes the curve of Swansea Bay at Oystermouth and Llwynarth must apply to the high ground above Oystermouth castle and village. The only problem is that there is no record of any place or hill bearing the name Llwynarth in the close vicinity. There is, it is true, mention of a place called *Loyngarth* in a miracle associated with St Illtud recorded in the *Historia Brittonum* of Nennius where Illtud is said to have had a cave and a church. Canon Doble connected it with Lingarthic in the twelfth-century Life of St Illtud, identified the church as that at Oxwich which is dedicated to the saint, and

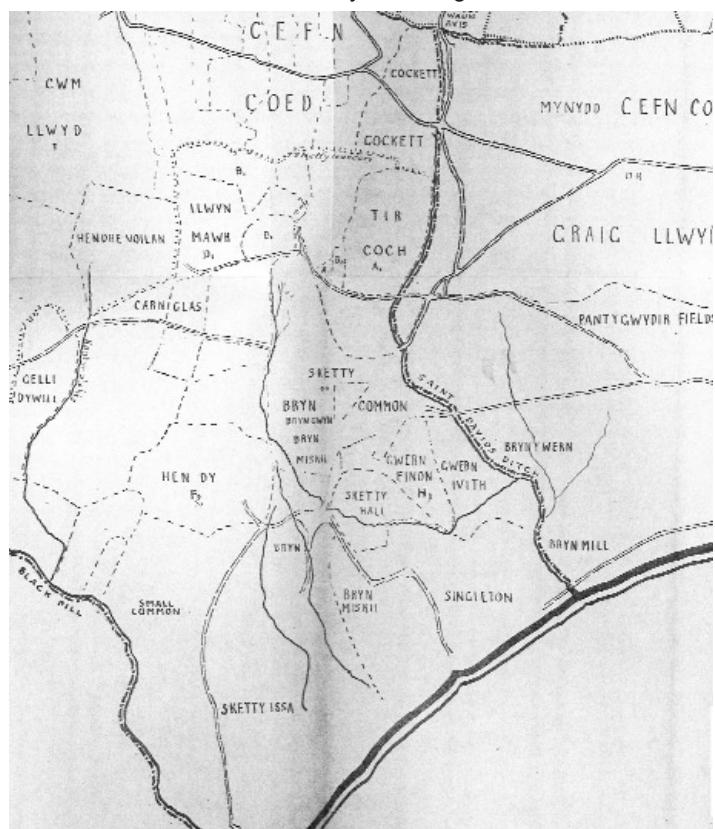
suggested that Loyngarth may have referred to a district of Gower extending from Oxwich to Oystermouth – a distance of seven miles. Unfortunately, nothing has yet been found to corroborate his suggestion.

Ystumllwynarth nonetheless remains the most convincing origin for Oystermouth and the supposition by Adrian Room that this place-name means '(river) mouth with oysters' (*The Penguin Dictionary of British Place Names* (2003)) does not make good topographical sense because there is no river or notable sea inlet at Oystermouth.

The second example is **Mynydd Bach y Cocs** (SS 5593), a small hill adjoining the road running from Llanrhidian towards Three Crosses and Swansea. The name is recorded as plain *Mynydd Bach* in 1708, 1755 and later sources down to 1908, while the fuller form is *Little moor otherwise Mynnydd Bach y Cocks* 1754, *Mynydd-Bach-y-Cox* 1830 and *Mynydd-Bach-y-Cocs* 1878. *Mynydd Bach y Cocs* is a little over a mile from the major cockle-gathering area near Pen-clawdd and Llanrhidian Sands and it would be an easy supposition that there is a direct semantic connection between the cockle-gathering and the 'cockles' (cocks, cocos) indicated by the hill-name. Was this a route taken by cockle-gatherers on their way from the shore to Swansea market?

The third example, **Bryn-y-misgl**, however, casts doubt on this suggestion. The name no longer appears on Ordnance Survey maps but it is recorded as *Breymiskeyl* 1256, *Brynnemiskil* 1319 and *Bryn y Miskill* 1669 and was the site of a water-mill. The name disappears from the records in the eighteenth century but seems to have been close to a house Pant-gwyn (SS 623927), probably at or near the former Bryn house recorded as plain *Bryn Cottage* 1811 and *Bryn* 1878. Both houses are located near to a stream that flows southwards from Carn-glas over Sketty Green to reach Swansea Bay west of the university campus. *Bryn-y-misgl* clearly contains *misgl* (*mishgil* in local dialect), probably in the sense of 'hill characterised by mussels'. Intriguingly, the first literary reference to *misgl* in *Geiriadur Prifysgol Cymru* is dated 1722. There can be no direct association with marine mussels, known to have been collected around the coast of Gower, since *Bryn-y-misgl* was a mile from salt water and the nearby stream was probably unsuitable for freshwater mussels. The explanation for both names almost certainly lies literally in the geology not with live molluscs. Fossil evidence

of shell-covered organisms is especially abundant in the carboniferous limestone whose strata occupy most of the southern part of the peninsula and, to a lesser extent, in the coal measures which lie a little further north and are separated from the limestone by the Millstone Grit. The coal is exposed in a band extending from Wernffrwd and Wernhalog on the Llwchwr estuary to Blackpill adjoining Swansea Bay (Gower 52, pp 27-45). Fossil horizons are found in the Lower Coal Series next to the Grit and particularly in the Middle Coal Measures (Gower 24, p 63). Most of these are fossil plants but 'mussels' are recorded among exposed coal seams at the former Clyne Valley (Killay) Brickworks. *Bryn-y-misgl* lies over the coal measures and *Mynydd Bach y Cocs* at their southernmost edge. The discovery of these shells dates back centuries. Isaac Hamon himself records in 1698 (*Transactions of the Cymmrodorion* (1965), p.110) that cockle shells and oyster shells had been lately found 'ten fathoms deep in the ground' near 'Creeggenith' on the north side of Swansea near Landore. The workmen supposed that this was done by 'Noahs flood'. Discoveries such as this were quite commonplace as, for example, the 'four muscles' found while digging the foundations of a building at Mold in 1699 (*Parochialia i*, p 93). They were observed as 'nothing differing (that we could perceive) from those of the sea'. Cregynydd or Crugynydd (approximately SS 655960) is no longer current but historic forms such as *Cregenith* and *Kergenith* 1583, *Krygynydd* 1614, *Cregynnith* 1764 raise the unsurprising possibility that this was a 'place of shells' with *cragen*, *crogen* 'shell', pl. *cregyn*, etc., and the territorial suffix *-ydd*. The same element is found in Abergwyngregyn (Dictionary of the Place-names of Wales), and in Cregennan and Crogen, in Carmarthenshire (R.J. Thomas: *Enwau Afonydd a Nentydd Cymru* pp. 60, 109-10). No cockles, no mussels, no oysters ... just shells.

Richard Morgan

Dei Tomos yn Llanelwedd

Cynhaliwyd Cynhadledd 2015 yn Llanelwedd ar 3 Hydref a'l hagor gan Dei Tomos. Dyma ran o'r hyn oedd ganddo l'w ddweud:

Pethau rhyfedd ydi enwa ynt? Dei ydi fy enw i, Dei bach yn yr ysgol gynradd, Dei neu Dei Tom ar ôl mynd i weithio i'r Urdd, a Dei ydw i o hyd. O gyda llaw, nid Dei ydi f'enw iawn i, mi ges fy medyddio yn David Arthur, ond ddefnyddiwyd erioed hwnnw ac eithrio gan ambell i athro yn y *Caernarvon Grammar School* ers talwm ac roedd yn gas gen i hynny oherwydd mai gydag acen Saesneg yn ddi-feth yr yngeniad y ddau enw.

Yn 21 oed gyda llaw mi newidais fy enw i Dei Tomos, a hynny yn gyfreithiol diolch i gyfreithiwr ifanc yn gweithio i hen ffyrn enwog o gyfreithwyr ym Mhorthmadog. Elfyn Llwyd (a newidiodd ei enw hefyd) o gwmni William George bryd hynny fu'n gyfrifol a hynny am ffi digon rhesymol os cofiaf yn iawn. Ar ôl dau ewythr, brawd i nhad, a brawd i nain ar ochr fy mam y cefais i'r David a'r Arthur, David Arthur oedd enw'r ddau, y naill yn Thomas a'r llall yn Jones.

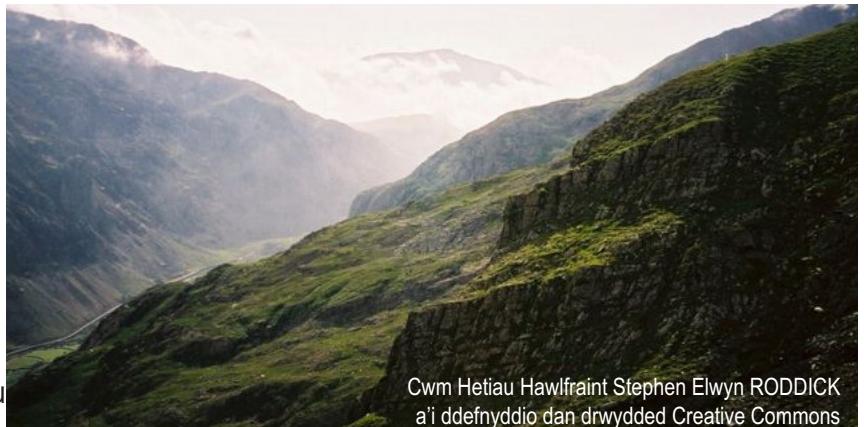
Rydw i'n byw yn y Nant, yn Nantucha a bod yn fanwl gywir, yng ngwaelod Bwlch Llanberis. Y pentref ydi Nantperis, un gair sylwch, nid dau. Mae'r merched acw yn eu tro wedi eu galw yn Gwen Nant, ac Elin druan, wel Nant ydi honno i lawer o'i ffrindiau. Chefais i erioed fy ngalw'n Dei Ty'n Twll. Mi fasa hynny yn well na Dei Twll Tyn! Mae'r gennod acw yn cael eu hadnabod oddi wrth y pentra acw, fel y mae cannoedd os nad miloedd o rai eraill yn cael eu hadnabod oddi wrth enwau eu rhieni neu eu cartrefi.

Roeddwn i'n siarad efo ffermwyr ddoe ddiwethaf am dîm cŵn defaid Cymreig oedd wedi cystadlu'n ddiweddar ym Mlaenau Doethie yn Elenydd. Roedd 'na bedwar heblaw fo yn y tîm, ond wyddai Bob Fronfelen ddim beth oedd cyfenw'r un ohonyн nhw; roedd o'n eu hadnabod oddi wrth eu enwau cynta, ac enwau'r ffermydd wedyn yn gyfenw. Yn yr ardal acw, Arthur Hafod, Twm Garreg Fawr, Meirion Ceunant, Emlyn Gorffwysfa, John Cae Mawr, Emrys Gwastadfaes, Eddie Brynfforch a Ken Beudy Mawr. Mewn rhyw ragymadrodd fel yna dyna ddangos perthynas enwau a phobol, a phobl a lleoedd.

Ac i ni aelodau'r Gymdeithas yma, enwau lleoedd sy'n bwysig - rydan ni wedi dod i sylweddoli hefyd eu bod nhw dan fygythiad wrth i bobl ymyrryd, neu eu hanghofio, wn i ddim p'rûn sydd waethaf. Eu colli nhw oherwydd anghofrwydd wrth i'r gymdeithas yr ydanhya'n byw ynddi ddod yn fwy ansefydlog, ynt mewnfudwyr ac eraill yn meddwl y dylid eu newid i gyd-fynd â'u ffordd nhw o feddwl neu eu ffordd o fyw neu i adlewyrchu eu gyrra neu eu hanes.

Mae 'na bedwar tŷ yn y Nant acw sy'n dwyn yr un enw, *Gwastadnant*. Er nad ydyn nhw yn deras mae nhw wedi eu rhifo, ond doedd hynny ddim digon da i berchenennog Rhif 3, a mae Rhif 3, 'Stadnant wedi mynd yn Snowdon House. Beth sy'n gneud hyn yn waeth ydi mai Cymraes, hogan o'r pentre acw ydi'r perchenennog, mae ei gŵr yn Wyddel, ac mae'r tŷ yn cael ei osod fel tŷ gwyliau. *Ystrad* oedd enw ar dŷ arall nes i gwpwl oedd â chysylltiad â De Affrica ei brynu a'r wên *Prag Vali* ydi ei enw fo. Gan ei fod o ar y farchnad efallai y medrwn ni adfer yr hen enw. Fel arall fedrwn ni wneud dim. Mae 'na engrifftiau tebyg ym mhob pentref a llan!

Fe wyddoch chi i gyd mae'n debyg am y cynllun i ddigido mapiau'r Degwm o ganol y ganrif cyn y ddiwethaf. Cynllun sy'n datgelu haen o hanes gwerthfawr am ein hardaloedd. Mae llawer o'r wybodaeth ar y mapiau wedi dod yn agoriad llygad i lawer am eu cynefin ac am ffermydd a chaeau, gan ddwyn i gof bethau a anghofiwyd. Mewn sawl ardal mae 'na bobl wedi mynd ati'n fwriadol i gofnodi hefyd, nid yn unig enwau afonydd a nentydd neu'r glannau ond pyllau a rhydau a choredu, creigiau a nodweddion eraill a fyddai wedi bod yn wybodaeth gyffredin mewn oes a fu pan oedd y boblogaeth ehangach yn fwy dibynnol ar y tir a'r môr am gynhaliaeth neu seigyn, boed bysgodyn neu wningen. Mae Hogia'r Wyddfa, wrth ganu un o gerddi Cynan, ynadleisio rhai o enwau pyllau afon Teifi, ac mae eraill wrth farddoni a llenydda wedi gwneud yr un peth,

Cwm Hetiau Hawlfraint Stephen Elwyn RODDICK
a'i ddefnyddio dan drwydded Creative Commons

defnyddio'u milltir sgwâr a'u hadnabyddiaeth ohoni i ryw bwrpas. Arddel a dyrchafu ac mae angen mawrygu hynny ac annog eraill i fynd ati i wneud yr un peth.

Mae 'na enghreifftiau o newid enwau neu greu enwau mewn anwybodaeth. Mae wedi digwydd ar fynyddoedd Cymru - yr envocaf o bosib *The Nameless Cwm* ar lethrau'r Gluderau yn Eryri, sydd ag enw ers canriffoedd wrth gwrs: *Cwm Cneifion*, a'r gair *cneifion* am fod y cerrig gwynion sydd yno yn edrych fel gweddillion cnu'r defaid. Ar wefus Cwm Ucha ar y Grib Goch mae Pentre Cerrig Gwynion, clwster o gerrig gwynion eto yn y fan honno, ac yn y fan honno pan oeddwn i'n plentyn yn fy nychymyg yr oedd lleoliad *Pentre Cerrig Mawr*, cartra Siôn Blewyn Coch a'i deulu.

Heb fod ymhell i ffwrdd yng Nghwm Hetiau mae *Simdda Siôn*. Rhaeadr ydi hwnnw sy'n ddi-feth fel simdde fyglyd ar law mawr pan fo'r gwynt o'r gogledd orllewin. Mae'r rhaeadr yng Nghwm Maesglasau ym Mawddwy yn gwneud yr un peth, y dŵr yn cael ei atal gan wyntoedd cryfion ac ar adegau ei chwythu'n ôl dros ben y clogwyn. Tydi *Simdda Siôn* ddim ar fap, a dim ond yn ddiweddar yr ymddangosodd enw pen ucha *Cwm Glas Bach* ar fap. Mae lein Trêñ yr Wyddfa ar ôl gadael *Steson Clogwyn* yn rhedeg ar ymylon ucha'r Cwm, ac yn nyddiau cynnar y trêñ a'r wagenni agored fe fyddai hetiau'r teithwyr yn aml yn cael eu cipio gan y gwynt a'u hyrddio i lawr i'r cwm - *Cwm Hetiau*.

A sôn am raeadroa, dowch yn nes at yma ac i'r hen sir Faesyfed. Wn i ddim faint ohonoch chi sy'n ymwybodol o *Water Break its Neck*. Rhaeadr, heb fod ymhell o Lanfihangel Nant Melan. Dywedir nad oes iddo enw Cymraeg, ond tybed na fu un unwaith. Yn *Parochialia* Edward Lhuyd dywedir 'Yn gwm y reiswr y mae'r avon a elwir avon cwm y reisw[r] yn torri i gwddwf ag yn syrthio o ben craig o bob tu cant a hanner o lathe[n]ni o uchder'. Mae Ffransis Payne yn holi tybed nad Cwm yr Heusor oedd enw'r cwm i ddechrau a cholli'r 'h' yn nechrau'r gair yn ôl tuedd yr ardal? Os felly, meddai, digon hawdd fuasai deall 'yr eusor' fel y gair Saesneg *razor* a meddwl am y nant yn torri ei gwddf. Y cam nesaf fyddai cam-gyfeithu'r syniad fel *break its neck*. Sut bynnag am hynny, Cwm Du ydi enw'r rhan o'r cwm uwchlawn'r rhaeadr. 'Heusor' gyda llaw ydi rhywun sy'n gofalu am anifeiliaid. (Ac ym Môn mae galw gwraig yn 'hen heusor' crystal os nad gwell na'i galw'n hen fuwch neu hwch.) Mae'r rhaeadr dan sylw yn yr hyn a elwir *Radnor Forest*. *Clud* oedd yr hen enw a *Clud* a ddylid ei ddefnyddio, ac nid *Fforest Maesyfed*.

Y cyfan oeddwn i am ei ddweud oedd fod gennym ddyletswydd i ddiogelu enwau, eu parchu hefyd a'u defnyddio'n gywir. Pa mor aml y clywch chi sôn am Fae Trearddur a Bae Cemais, does 'na neb yn byw yn y fan honno ond pysgod a gwymon. Cemais a Threarddur ydi trigfan y boblogaeth leol. Felly diogelu a pharchu, ac yn fwy na dim mwynhau'r cyfoeth o hanes a daearyddiaeth a ffordd o fyw sydd ynghlwm wrth enwau lleoedd.

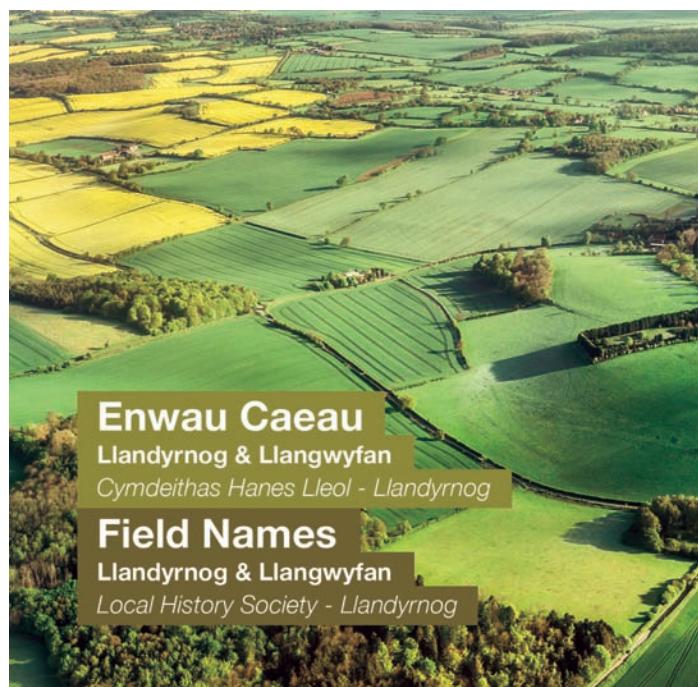
'Water Break its Neck'

CD Enwau Caeau Llandyrnog a Llangwyfan

Wedi blynnyddoedd o ymchwil, mae'r Gymdeithas Hanes Lleol yn lansio ei CD, *Enwau Caeau Llandyrnog a Llangwyfan*, am 7.30yh, Dydd Mercher, 25 Mai yn Neuadd y Pentref, Llandyrnog, ger Dinbych. Fe fydd y CD yn bwyt cyfeiriol am lawer blwyddyn i ddod, i ymchwilwyr sydd â diddordeb mewn bywyd pob dydd ac amaethyddiaeth yn y ddau blwyf, ynghyd â haneswyr teulu a phobl leol sy'n awyddus i wybod mwy am y gorffennol.

Ynghyd â map 1878 yn dangos y ddau blwyf, mae'r CD yn rhestru perchnogion, deiliaid, enwau caeau ac eiddo, a'r defnydd o dir, fel y cofnodwyd ar Fapiau a Rhestrau y Degwm, 1839 a 1841, gydag enwau caeau ac eiddo mwy diweddar ar daenlen unigol i bob plwyf. Cofnodir lleoliad llawer eiddo nad ydynt yn bod bellach, tai, gweithdai gofaint, bracty a melinau dŵr, ayb.

Mae croeso i bawb i'r lansiad, pryd y cewch ragolwg o gynnwys y CD, a bydd copïau ar werth am £7.00 yr un (postio a phacio'n ychwanegol). Am fwy o fanylion ffoniwch 01824 790411.

Rhwydo enwau arfordir Llŷn

Llwyddodd Elfed Gruffydd, un o'n haelodau gweithgar, i drosglwyddo cannoedd o fân enwau arfordir Llŷn o'i gasgliad personol i'n map digidol. Mae rhai wedi eu cofnodi yn ei lyfr difyr *Ar Hyd Ben 'Rallt*, ymadrodd sy'n gyfarwydd i drigolion ei fro. 'Cerdded y gelltydd' yw'r ymadrodd am y gelltydd hynny ger y môr, un llawer mwy cyfoethog a lliwgar na 'llwybr yr arfordir', efallai.

Mae'r llyfr yn llawer mwy na rhestrau o enwau ac yn dangos mor gyfoethog yw'r ardal yn ei llên lafar. Gobeithiwn ninnau hefyd wisgo'n cofnodion enwau tiriogaethol yn ein cronfa ddata â hanes a diwylliant. Yn ogystal, bu Elfed yn teithio yn Llŷn yn rhoi sgyrsiau am enwau caeau a chynnal gweithdai i gymdeithasau. Bu'n gyfrifol am drosglwyddo enwau Ynys Enlli a gyfrannwyd gan Ernest, Christine a Colin Evans, arbenigwyr go iawn. Drwy ewyllys da fel hyn a chydweithrediad y gymuned leol, llwyddwyd i ddiogelu rhai o'r enwau hynafol hyn.

Gweithdy Plas Glyn-y-Weddw

Menter newydd eleni oedd cynnal gweithdy undydd gan estyn gwahoddiad agored i'r gymdogaeth. Eisoes, trefnwyd nifer o fân weithdai llwyddiannus gydag unigolion neu grwpiau bychain. Ond dyma dipyn mwy o fenter gan logi ystafell hyfryd yng Ngllyn-y-Weddw gyda chydweithrediad arbennig iawn staff y Plas. Yn wir, cyfrannwyd degau o enwau hyfryd ardal Llanbedrog a bu Iwan Hughes wrthi yn eu cofnodi i ni yn ddiweddarach. Cawn Fynydd Tir y Cwmwd, Bol Mynydd, Coffor Ddu a Chae Cudyll y Crydd. Hefyd mae enwau arfordiro fel Ergyd Goleudy, Ergyd Wen ac Ergyd Swallow. Ystyr ergyd yma yw'r dull o daflu neu ergydio rhwyd bysgota rhwng cwch bach a'r lan. Enw ar long a ddrylliwyd yma oedd y Swallow.

Cefnogaeth y cyfryngau

Ni fyddwn wedi llwyddo heb gymorth parod iawn Llanw Llŷn, y papur bro lleol. Fe baratodd Judith Hedges, dysgwraig sy'n byw yn Llŷn ers blynnyddoedd erthygl i'r papur i egluro'r fenter ac i ddenu diddordeb. Bu hefyd yn gosod taflenni a phosteri mewn mannau allweddol yn y plwyf. Cawsom gefnogaeth wych gan Radio Cymru a Newyddion Naw gan ledaenu'r neges a chwyddo'r diddordeb. Llwyddwyd hefyd i roi ar gof a chadw dystiolaeth lafar rhai o selogion y plwyf. Rydym yn ddiolchgar iawn iddynt. O ganlyniad, byddwn yn dychwelyd i Aberdaron i gynnal gweithdy ar fore Sadwrn cyn yr haf. Gobeithiwn gasglu enwau caeau'r plwyf sydd ar lafar a llenwi bwlch yng nghofnodion y Degwm.

Cafwyd erthygl gefnogol iawn am waith y Gymdeithas, yn enwedig Rhian Parry, ar wefan newyddion Wyddeleg <http://tuairisc.ie/feachtas-nua-sa-bhreatain-bheag-chun-cur-i-gcoinne-logainmneacha-ar-nos-happy-donkey-hill-agus-sausage-island/> (New campaign in Wales to counter names like 'Happy Donkey Hill' and 'Sausage Island'). Rhyfedd gweld tudalen cartref gwefan y Gymdeithas ar flaen erthygl Wyddeleg.

Cyfarfod â'r Arolwg Ordnans

Dechrau Mawrth, trefnwyd cyfarfod gyda thri o uwch-swyddogion yr Arolwg Ordnans (AO) yng Nghaerdydd i drafod cydweithio. Fel y gwyddoch, Cyfoeth Naturiol Cymru a wnaeth hi'n bosibl i ni gael y map digidol i gasglu enwau tiriogaethol. Mae'r data a gesglir yn ychwanegu gwybodaeth am y dirwedd ar gyfer eu gwaith. Rydym ninnau'n gallu cofnodi'r mân enwau fel rhan o'r broses o'u gwarchod. Mae'r cydweithio agos gyda nhw yn amhrisiadwy a'r gefnogaeth yn gadarn. Yn y cyfarfod hwn yn eu swyddfeydd, ffurfiwyd dolen fuddiol gyda'r AO a gobeithiwn ddatblygu'r cysylltiad hwn. Mae ganddynt ddiddordeb yn ein data a gobeithiwn y gallwn gael effaith fuddiol ar fapiau'r dyfodol a hefyd elwa o'u hadnoddau.

Cyfarfodydd y pwylgor

Pwylgor y Gymdeithas sy'n rheoli prosiect Gwarchod ac mae ein cynllun i blethu gwaith y Gymdeithas a'r prosiect yn dynn at ei gilydd yn effeithiol ac effeithlon. Diolch i ymroddiad ein cadeirydd, ysgrifennydd a'n trysorydd, a hefyd i'n haelodau ffyddlon, mae'r gymdeithas yn ffynnu a'r aelodaeth yn tyfu. Cawn gefnogaeth wych gan ein swyddog cyswllt yng Nghronfa Dreftadaeth y Loteri ac mae'n braf gallu codi'r ffôn pan fydd angen. Cawsom ganiatâd i ymestyn amser y prosiect gan fod datblygiad y wefan newydd yn rhan o'n cynllun ac yn cymryd mwy o amser na'r disgwyl i'w chreu. Gobeithiwn y bydd newyddion da yn y dyfodol agos. Bydd y wefan yn ddolen hanfodol â'n partneriaid, Llyfrgell Genedlaethol Cymru a'u cynllun Cynefin (digido mapiau a rhestri Degwm), y Ganolfan Geltaidd a Chyfoeth Naturiol Cymru. Rydym yn canolbwyntio ar ddatblygu cronfa ddata genedlaethol o enwau gyda'r sefydliadau hyn fel y gall fod yn adnodd i bawb.

Gweithio gydag Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd

Diolch i Haf Meredydd am sylwi nad oedd cyfeiriad at enwau tiriogaethol nag enwau caeau yn adroddiad drafft yr ymddiriedolaeth ar gyfer ymddiriedolwyr Ynys Enlli. O ganlyniad, fe gynigiwyd llenwi'r bwlch mewn prin ychydig wythnosau.

Drwy gymorth Elfed Gruffydd a theulu Ernest, Christine a Colin Evans, Aberdaron, llwyddwyd i gasglu ar fapiau bras holl enwau caeau'r ynys a hefyd enwau'r glannau. I rai ohonom sy'n gyfarwydd ag Enlli, mae gweld yr enwau Trwyn yr Hwch Fach (a Mawr), Ogof Morlo, Briwgerrig a Phen Diben yn cael eu gwarchod yn hyfrydwch. Mae'r Evansiaid yn gwybod o brofiad am yr enwau ac yn eu defnyddio, a'r wybodaeth yn mynd yn ôl am genedlaethau. Diolch yn fawr iddynt am eu cefnogaeth a'u cydweithrediad. Gobeithiwn adfer eu map o enwau caeau fel bo copi hefyd ar yr ynys. O ganlyniad i'n hymdrehion, llwyddwyd i drosglwyddo enwau ar fap i'r ymddiriedolaeth ym Mangor a diolch i Jane Kenney yno am anfon copi inni o ddau fap newydd fydd yn ymddangos yng Nghynllun Rheolaeth Treftadaeth Ynys Enlli. Dyma weld ffrwyth cydweithio gyda sefydliadau.

Mae gwir angen datblygu'n gwaith yn y Canolbarth a'r De-ddwyrain. Braf yw dweud fod Dylan Jones yn Sain Ffagan yn datblygu ei gysylltiad â ni ac yn cofnodi enwau pysgotwyr ar ddarnau o aber Afon Hafren. Mae eisoes yn gweithio gyda'r pysgotwyr yma ac yn cofnodi eu traddodiadau drwy lun a gair. Daeth Dylan i'n gweithdy cyntaf yng Ngwydir ac mae cael ei wybodaeth a'i gefnogaeth yn wych.

Ysywaeth, mae bylchau mawr ar ein map digidol. Dymunwn gynnal gweithdy yng nghyffiniau Caerdydd eleni os bydd aelodau yn fodlon cyfrannu enwau. Does dim disgwyl i neb ddefnyddio technoleg os nad ydynt yn gyfarwydd, dim ond dod ag enwau ar fap er mwyn eu trosglwyddo. Cysylltwch os gwelwch yn dda.

Eisteddfod Genedlaethol Sir Fynwy a'r Cyffiniau yn y Fenni 2016

Byddwn ym mhabell y Lle Hanes eto eleni. Galwch heibio am sgwrs. Nid hawdd fu trefnu pabell a chyfarfod â chostau sylweddol ond diolch i arweiniad Frank Oldfield a chynrychiolwyr sefydliadau a chymdeithasau hanes lleol, llwyddwyd i gydlyn ymdrechion ac adnoddau. Bu cefnogaeth Comisiwn Henebion Cymru, y Llyfrgell Genedlaethol a'r Amgueddfa Genedlaethol yn hanfodol i gael y maen i'r wal. Rydym ninnau yn chwarae'n rhan ac yn gobeithio trefnu rota o aelodau i fod yn y babell eto eleni. Bydd tocyn maes ar gael i wirfoddolwyr am y bore neu'r prynhawn. Cysylltwch ag Angharad os medrwch ddod. Credwn bod cael aelod yno i gynnal sgwrs wedi denu aelodau newydd a chodi ymwybyddiaeth o bwysigrwydd enwau.

Gweithgareddau eraill

Ar ben hyn bu nifer o aelodau'r Gymdeithas yn rhoi darlithoedd a sgyrsiau i gymdeithasau amrywiol. Bu Angharad Fychan yn darlithio ar 'Gochel gwympo, torri gwddwg, a mynd i bwll Uffern' yn y Llyfrgell Genedlaethol, darlith a drefnwyd gan y Gymdeithas ar y cyd â Chymdeithas Hanes Ceredigion. Bu David Thorne, Hywel Wyn Owen, Rhian Parry, a David Parsons yn darlithio hefyd, a David Parsons yn diwтор yng nghynhadledd y SNSBI ym Maynooth . Yn ychwanegol, bu nifer helaeth o gyfweliadau ar y radio, cyfraniadau i ragleni a chyweliadau ar gyfer teledu yng Nghymru a Lloegr. Mae Angharad Fychan, David Thorne, a Deric John yn dal i fod yn gyfrifol am golofnau mewn papurau bro sy'n trafod enwau'n ddifyr.

Ysgrifennodd Richard Morgan ethygl fer 'What's in a name?' ar gyfer y cylchgrawn Whitchurch and Llandaff Living (rhifyn 36), Rhagfyr 2015 / Ionawr 2016, yn trafod enwau lleoedd yn yr ardal a'r angen i drin ein henwau lleoedd gyda pharch oherwydd eu pwysigrwydd o ran deall ein gorffennol. Rhoddwyd engriftiau o enwau lleol a'r ffyrdd y mae sillafu ac ynganu wedi newid eu ffurf. Darparwyd cyngor sylfaenol ar sut i ymchwilio i enwau a chymerwyd y cyfle i hysbysebu gwaith y Gymdeithas ac i annog darllenwyr i gysylltu â'u Haelod Cynulliad mewn perthynas â Bil yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru).

I'ch dyddiadur

Save the date

Lansio CD, Enwau Caeau Llandyrnog a Llangwyfan. Neuadd y Pentref, Llandyrnog	25/05/2016	Launch of CD, Enwau Caeau Llandyrnog a Llangwyfan. Llandyrnog Village Hall
10.45. David Thorne: Map Idris Mathias. Darlith Goffa Robina. Canolfan Gymunedol Bloomfield, Arberth	11/06/2016	10.45. David Thorne: Map Idris Mathias. Robina Memorial Lecture. Bloomfield Community Centre, Narberth
David Thorne: Ar Drywydd rhai o'r Meddygon Cwmwd. Canolfan Myddfai	25/06/2016	David Thorne: Ar Drywydd rhai o'r Meddygon Cwmwd. Myddfai Hall
Cynhadledd a Chyfarfod Blynnyddol CELIC. Coleg Llysfasi, Rhuthun	1/10/2016	WPNS Annual Conference and General Meeting. Llysfasi College, Ruthin
Cynhadledd a Chyfarfod Blynnyddol CELIC. Llyfrgell Genedlaethol Cymru, Aberystwyth (mewn cydweithrediad â Chanolfan Uwchefrydiau Cymreig a Cheltaidd Prifysgol Cymru)	7/10/2017	WPNS Annual Conference and General Meeting. National Library of Wales, Aberystwyth (in co-operation with the University of Wales Centre for Advanced Welsh and Celtic Studies)

CELIC yn Iwerddon

Mae cysylltiadau clòs rhwng ein cymdeithas ni â chymdeithas arall, sef y Society for Name Studies, Britain and Ireland (SNSBI), sy'n cynnwys cynrychiolaeth o gymdeithasau enwau yn yr Alban, Iwerddon, Cernyw a Lloegr. Byddwn yn cyfnewid cylchlythyrau ac fe gofiwch i ni groesawu rhai o'u haelodau yn ein cynhadledd yn Llanelwedd y llynedd. Mae rhai ohonom yn mynuchu cyfarfodydd a chynadleddau'n gyson ac wedi datblygu cyfeillgarwch clòs.

Yn Ebrill eleni, cynhaliwyd eu cynhadledd flynyddol yn nhref fechan a hanesyddol Maynooth, tua 18 milltir i'r gorllewin o Ddulyn. Dros y penwythnos cawsom wledd o sgyrsiau a darlithoedd, trip a chwmniaeth hwyliog. Pawb yn dal i fyny ac yn rhannu gwybodaeth.

Enwir Maynooth ar ôl Nuadha Neacht, un o frenhinoedd Iwerddon cyn oes Cristnogaeth. Bu'r dref fechan yn rhan o hanes cythryblus y wlad ar hyd y canrifoedd. Ond yn 1795 sefydlwyd Coleg Brenhinol Sant Padrig yno yn athrofa genedlaethol, a derbyniodd statws Prifysgol Archesgobol yn 1896. Yn y darn crand hwn y cynhaliwyd ein cynhadledd. Erbyn heddiw, sefydlwyd campws newydd ychwanegol ac mae tua 10,000 o fyfyrwyr yno a'r ystod astudiaethau wedi ehangu.

Yn dilyn darlith agoriadol wych gan yr Athro Micheál Ó Mainnín, Belfast, ar effeithiau'r iaith Saesneg ar yr Wyddeleg, cawsom raglen lawn iawn a difyr i ddilyn. Ymhllith y cyfan, roedd ambell berl ac ambell syndod. Er enghrafft, William Petty, llawfeddyg Oliver Cromwell greulon, a fapiodd Iwerddon gyntaf yn 1623. Yn 1665 cafwyd deddf, sef yr Act of Explanation ... an order from the King, stating, that the barbarous and uncouth names of places in Ireland much retard the reformation of the country, and directing the Lord Lieutenant and Council to change such names into others more suitable to the English tongue, annexing the ancient names in every grant so altered.

Clywsom am lysenwau personol hynafol iawn (1250 ymlaen), gan Liam Ó hAisibéil (Galway), y rhan fwyaf yn greulon neu o leiaf yn angharedig, fel 'tseascainn' (o'r gors) a 'gruama' (diflas). Awgrymwyd y gallai llysenwau mwy caredig fod yn eironig! Er bod cofnodion hynafol yn Iwerddon, collwyd y mwyaf o'r cofnodion plwyf a'r Degwm pan losgwyd y Tolly yn Nulyn yn 1916. Mewn sgwrs ddifyr iawn gan Conchubhar Ó Crualaioch clywsom am yr enwau personol a chyfenwau estron a ddaeth i Wicklow yn yr 16 ganrif o ganlyniad i hurfilwyr Albanaidd. Un o fy hoff ddarlithoedd eleni oedd 'Heaney Country: celebration of place-names in the poetry of Seamus Heaney' gan un o'r seligion, Pat McKay, o Belfast, Roedd yn gyfarwydd â'r bardd ac fe gawsom gyflwyniad bywiog a hwyliog. Pan fu farw'r bardd, gwelwyd yn y wasg adroddiad yn honni nad oedd y fath dreflan ag Anahorish, cartref yr Heaney ifanc, a theitl un o'i gerddi. Am ryw reswm, nid yw'n ymddangos ar y mapiau Arolwg Ordnans! Bu cryn drafod yn lleol a chenedlaethol, a'r brodorion yn gwybod yn iawn fod y lle yn bod! Cewch yr hanes difyr fel yr ymddangosodd yn y papur

<http://www.irishnews.com/news/2013/09/09/news/heaney-townland-doesn-t-exist-69745/>.

Diddorol iawn oedd gweld cymaint o adnoddau arlein sy'n ymwneud

ag enwau yn Iwerddon. Os nad ydych wedi edrych ar www.Logainm.ie eisoes, ewch ati. Manteisiodd Iwerddon ar gael eu Harolwg Ordnans eu hunain, un sy'n hollol annibynnol o'r un yn Southampton, gan gyfuno'r adnodd gyda'r uned enwau lleoedd a'r gwaith ymchwil yn y prifysgolion. Nodwedd arall sy'n tynnu dŵr o'r dannedd yw presenoldeb a chyfraniadau i'r rhaglen gan rai o'r bobl ifainc sy'n ymgymryd ag ymchwil doethuriaeth i enwau yn Glasgow, Nottingham a Galway. Cawsant, yn ôl yr arfer, ychydig ddyddiau cyn y gynhadledd yn cyd-drafod mewn gweithdy i ôl-raddedigion lle'r oedd David Parsons yn diwtor. Braf yw gweld parhad ymchwil o'r fath yn nwyo cenhedlaeth newydd. Gresyn na fyddai gennym ganolfan o'r fath yng Nghymru.

Un o'r ôl-raddedigion oedd Goabilwe Nnanishie Ramaeba, merch o Botswana sy'n gwneud ymchwil yn Glasgow ar enwau personol. Tynnwyd ei llun yn Trim, ger Maynooth, Iwerddon yn ystod trip SNSBI eleni. Rhyfeddod oedd taro ar y maen yn y llun ar ein taith o gwmpas y pentref. Dyna gyd-ddigwyddiad go iawn.

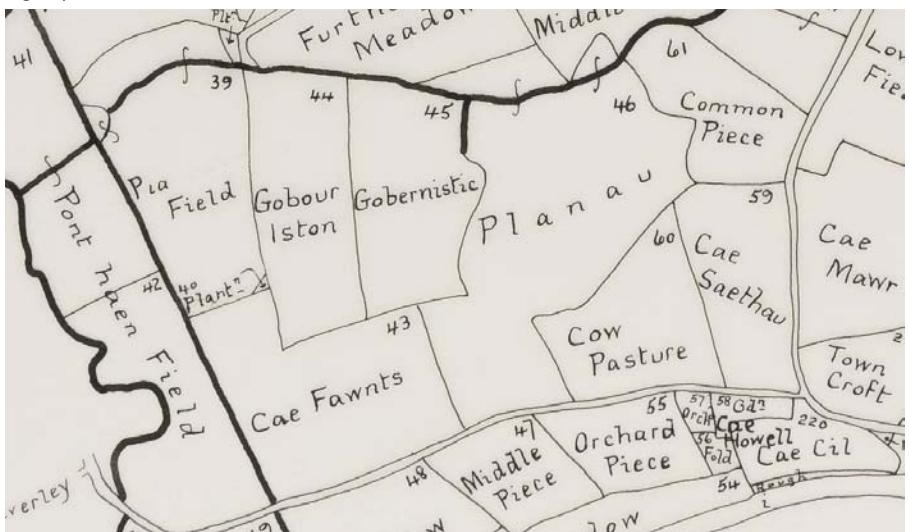
Rhian Parry

Welsh legal terminology in Oswestry

A project to complete the published survey of Shropshire place-names, left unfinished on the death of Margaret Gelling in 2009, is now well advanced. Two volumes of particular interest to this society, on the areas around Oswestry and Clun, should appear during 2017 and 2018. Work on Oswestry is nearly complete and has thrown up some interesting peculiarities among its vast number of Welsh names. Records are drawn from many medieval and modern documents, but the nineteenth-century tithe schedules are a particularly valuable source, both because their nomenclature is so rich and because they are mappable. Working on Shropshire place-names is a particular pleasure as H. D. G. Foxall, who collaborated with Gelling, devoted many years to redrawing the county's tithe maps to a consistent scale, and to copying

the names from the schedules into the numbered plots. This means that it is relatively straightforward to produce the sort of map illustrated here, which shows the remarkable density of Welsh field-names across Oswestry hundred.

The following extract from Foxall's tithe maps comes from the southern tip of the hundred, Edgerley township, where Welsh and English field-names characteristically rub shoulders. The striking pair that I want to concentrate on here are the adjacent Gobernistic and Gobour Iston. The latter is extraordinary: it can only represent, I would suggest, the *gobr estyn* or *gobr ystyn* of the medieval Welsh law codes. (Gobernistic must be related, but the formation is baffling: perhaps it is simply an error or a playful variant – elsewhere I have a perfectly appropriate Google, i.e. *congl* '(river-)bend', beside a Gingle and a Dongel.)

The legal *gobr ystyn* was a tax, variously defined as 'a fee payable to the lord on receipt of land' and 'a duty paid to the steward of a manor on the death of a free peasant'. That the phrase should be attached to a plot in this way does not seem unreasonable: perhaps this was land given to the lord in lieu of a monetary fee, in exchange for a grant elsewhere. The circumstances cannot be known for sure, of course, but the local context of land held and exchanged according to medieval Welsh legal custom can certainly be confirmed. The western half of Oswestry hundred, the medieval Marcher lordship of Oswestry, was notable for its system of *gwely* tenure and taxes like *twnc*, medieval Welsh features which survived fossilised in local administration as late as the eighteenth century.

There are good parallels for a legal payment giving name to plots of land in England. The Anglo-Saxon *morgengifu*, 'morning gift', was a marriage payment paid by groom to bride on consummation of the marriage, and over fifty instances of field-names containing the compound are recorded (as, e.g., *Moryevecroft* in fifteenth-century Cambridgeshire). It is perhaps surprising then that similar names seem not to be widespread in Wales. *Gobr ystyn* is one specific phrase, but the Welsh laws record a series of payments of *gobrau* or *gwobrau* in other circumstances, including dowry payments comparable with *morgengifu*. Yet I have so far failed to find any instances from within Wales of *gobr* or *gwobr* in place-names. We look forward with great anticipation to the ultimate completion of the Cynefin project, which is digitising all of the tithe maps and schedules from Wales. One day we will be in a position to search that entire corpus of nineteenth-century field-names at a stroke. In the meantime I would be delighted to hear of any comparable terminology that readers might have come across in records of medieval or modern date.

David Parsons

Pencisely

Fel yna y sillefir yr enw hwn ar y mapiau modern yn enwau'r strydoedd *Pencisely Road*, *Pencisely Avenue*, *Pencisely Crescent* a *Pencisely Rise*, sydd yn coffáu enw fferm sylwedol ar godiad tir amlwg yn yr ardal sy'n gorwedd, yn fras, rhwng Llandaf a Pharc Victoria, ger Treganna (Canton), Caerdydd.

Fe ddichon bod yr -ely ar y diwedd yn taro tant ym meddyliau rhai oherwydd agosrwydd yr afon *Elái*, a sillefir fel *Ely* wrth gwrs gan y di-Gymraeg. I'r gorllewin fe red *Pencisely Road* i lawr *Ely Rise*, sy'n agos i Bont Trelái (*Ely Bridge*), ac yn wir fe glywais esbonio'r enw fel cywasgiad o'r elfennau Cymraeg *pen - cae - is - (e)lái*, esboniad cymen, mae'n rhaid cydnabod, ond nid yw'n ymddangos fod hen ffurflau'r enw a gasglwyd yn cadarnhau hynny.

Nid oes rheswm dros amau addasrwydd yr elfen pen 'brig, copa, tir uchel' yn yr enw gan fod hynny'n bur eglur o edrych ar dirwedd yr ardal y safai'r daliad gwreiddiol a âi dan yr enw arno, ac a ddisgrifid fel daliad rhydd yn 1722. Rhaid edrych ar yr ardal fel yr oedd, yn dir agored heb na thai na heolydd, yn wahanol i'r hyn ydyw erbyn hyn. Y mae'n bosibl y gall y daliad ddyddio o gyfnod cyn dechrau'r unfed ganrif ar bymtheg gan ei fod eisoes wedi ei rannu'n ddwy ran erbyn 1543 pan gofnodir *Pencysle Yssa* fel daliad gyda gardd a sgubor mewn chwech acer o dir yn cael ei ddal ar les gan Fatheuaid Llandaf. Daeth y daliad gwreiddiol i gael ei adnabod fel *Pencisely House* (*Pen-sisli House* ar fap chwe modfedd yr Ordnans 1886) yn sefyll ar ochr ddeheuol y *Pencisely Road* presennol, tua'r man lle mae *Pencisely Rise* bellach yn rhedeg ohoni i lawr i Barc Victoria. Fe ddywedir mai cilbyst clwyd rhif 155 *Pencisely Road* heddiw a geid wrth fynedfa'r hen dŷ. Fe ddichon mai fel *Pencisely Farm* y daethpwyd i adnabod *Pencysle Yssa* 1543 ychydig i'r de. Y mae darlun ar gael o gynaeafu gwair ar gaeau'r fferm honno yn 1934. Pa fodd bynnag, fe ddiddymwyd y naill a'r llall yn nhridegau'r ganrif ddiwethaf.

Enw fferm ar gefnen o dir yn codi o'r gorllewin, felly, oedd *Pencisely* fel y mae yr enw *Ely Rise* a nodwyd uchod yn ei awgrymu, a hefyd *Pencisely Rise*, heb sôn am *Penhill* 1609 (enw diddorol o gyfystyron Cymraeg a Saesneg) ymhellach i'r dwyrain lle mae *Pencisely Road* yn disgyn i lawr tua Threganna ac sydd hefyd yn arwydd o ben arall yr un codiad tir. Ar ôl 1543 cofnodir *Pennccissly* 1612, *Pensisley* 1722, *pen S(h)ishley*, *pen Shissley* 1763-79, *Pencicely* 1779, *Pencisely* 1786, *Pen Sishly* 1833 a *Pensishly House* 1869, lle gwelir y duedd ar lafar yn y de i seinio -s- ar ôl -i- fel -sh- lle bo'r llafariad acennog yn fer, megis y gwneir mewn geiriau fel *dishgwyl*, *mishtir*, *isha*. Daw ffurflau 1763-9 o ddyddiadur yr hen ysgolfeistr William Thomas o Lanfihangel ar Elái na fyddai'n methu'n aml yn ei ddefnydd o ffurflau llafar yr enwau lleoedd a ffermydd y mae yn eu crybwyl, a hynny mewn ardal yr oedd yn gyfarwydd iawn â hi. A chymryd hyn i ystyriaeth, y mae'r ffurflau hyn yn awgrymu'n gryf mai'r enw personol benywaid Saesneg *Cicely* yw elfen gyntaf yr enw, sef y ffurf amrywiol ar *Cecilia* (*Caecilia*) a *Cecily* yn ei ffurf Gymraeg fwyaf cyffredin, *Sisli* (*Sisley* yn orgraff y Sais).

Dangos meddiant o'r tir, felly, a wna'r enw personol. Y mae'n nodedig efallai yn ei gyfnod, am ei fod yn fenywaidd, ond problem sy'n rhaid ei gadael heb ei datrys am y tro yw dod o hyd i'r *Sisli* wreiddiol.

Gwynedd Pierce

Pen y Goedlath

Yn fy ngholofn enwau lleoedd ddiweddaraf ym mhapur bro Y Tincer, rwy'n trafod yr enw *Pen y Goedlath* rhwng pentrefi Goginan a Chwmerfyn yng ngogledd Ceredigion. Yr hyn a'm synnodd yw i mi fethu â chanfod unrhyw enghrefftiau eraill o *Goedlath* mewn enwau lleoedd. Tybed aŵyr aelodau CELIC am enghrefftiau. Byddai'n dda cael gwybod.

Angharad Fychan

Arfordir Cymru

Y gobaith yw y bydd y gyfres nesaf o Arfordir Cymru ar S4C yn canolbwyntio ar y glannau rhwng Afon Dwyryd ac Afon Teifi. Mae'r cwmni cynhyrchu yn apelio am unrhyw awgrymiadau o ran enwau, pobl neu straeon fyddai'n addas ar gyfer y gyfres. Cyswllt y cynhyrchydd ydyw: bedwyr@rondomedia.co.uk

Twm Tobacco (Postscript)

In an article 'Cafn Twm Bach' in Newsletters 7 and 8 I briefly discussed an apocryphal Twm Bach identified in local legend with an innkeeper and ferryman on the river Wye above Erwood/Erwyd. A number of tales are associated with Twm Bach and he appears to be identical to a 'Twm Tobacco' reputedly buried on the hill (at SO 109475) above the former ford. The comments were written partly in the hope and expectation that similar legendary characters would be identified elsewhere in Wales and beyond. Bill Paterson, editor of the Scottish Place-Name Society, now kindly informs me that the stories relating to Twm Tobacco find parallels in Scotland and northern England, notably in tales associated with Packman's Grave in East Lothian: <http://canmore.org.uk/site/57532/packmans-grave>. The typical story is that the 'Packman' was a pedlar who had been robbed, murdered and buried where the deed took place and whose body was found only when winter snows melted. A number of small stones (NT 6417 6439) mark the site of his reputed grave. Other Packman's Graves have been found in other parts of Scotland, and are typically associated with stones on or near boundaries. One of the more innocent – yet still unfortunate – tales describes how the Packman slipped off a stone and was strangled by the strap of his own pack: <http://www.tobarandualchais.co.uk/fullrecord/25102/1>. A less savoury tale recounts how two packmen fought to the death after a local fair in Berwickshire. The loser's body was reputedly buried where he fell and is marked by a stone (NT 7471 5013). Some such tale may also account for Tom Tallon's Grave in the Cheviot Hills in Northumberland (The Natural History and Antiquities of Northumberland) accessible as an ebook through Google Books. Are there similar tales elsewhere?

Richard Morgan

Dei Tomos in London

Congratulations to our Vice-Chairman, Dei Tomos, on being elected 2015 Netherthorpe Communicator of the Year by the British Guild of Agricultural Journalists for outstanding service to agricultural journalism. He was presented with the Guild's crowning cockerel trophy during a champagne reception at Stationers' Hall, London, before the Guild's annual Harvest Luncheon on 8 October. The citation, which can be read at <http://www.gaj.org.uk/award/netherthorpe-communicator-year>, includes the following well-deserved words:

He is as widely revered among politicians, opinion formers and the Cardiff 'chattering classes', as he is amongst his farming fans. Dei's popular broadcasts, in English and his native Welsh, are authoritative, while providing easy listening.

Diolch ichi, Dei, am eich holl waith dros Gymru a'r Gymraeg, ac yn enwedig am eich gwaith dros y Gymdeithas ac enwau lleoedd.

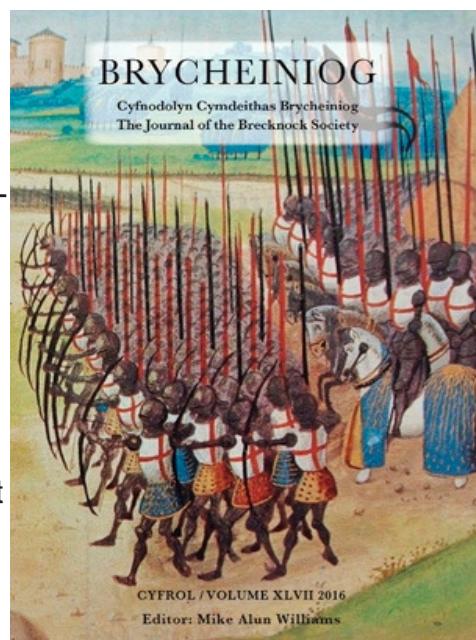

Brycheiniog

The current issue of the Brecknock Society's journal, Brycheiniog XLVII (2016), contains two articles on place-names by members of the Welsh Place-Name Society:

Richard Morgan: Paths and perambulations: Dore abbey, 'Meurig's Way' and place-names in Gwenddwr and Crucadarn. The article analyses place-name and topographical evidence contained in three medieval charters. There is particular emphasis on the course of a path described in 1271 connecting Dore abbey's granges of Nanteglwys and Gwenddwr and the article includes a discussion of the place-name Gwryd Cai, found also in Montgomeryshire and Caernarfonshire.

Brynach Parry: Traethau Ymhell o'r Môr. An article in Welsh discussing the element *traeth* in Brecknock, 'far from the sea'. An English translation can be found at <http://www.brecknocksociety.co.uk/brycheiniog/translations.html>

Place-Names of Glamorgan

Some members of the Society will be aware that I have been preparing a publication on the place-names of Glamorgan (covering eight unitary authorities, the whole of historic Glamorgan and parts of Monmouthshire and Breconshire) over the last two years. The draft publication contains more than 1100 place-name entries and will be directed at both the specialist and non-specialist market. The publication will provide comparative evidence on place-names in other parts of Wales (and England), cites a large number of historical spellings and will contain a concise introduction and bibliography. It is hoped that arrangements can be made for readers to follow up the sources for cited historical spellings on an online database. The publication has benefited from a peer review and positive criticism from prominent authoritative members of the Society. A suitable publisher has now been found and I have been attempting to raise upfront costs of £3,000. A third of this is covered by a generous grant of £1,000 from the Society. One of the conditions for proceeding to publication is that I obtain at least 150 assurances from individuals of *intention* to purchase Place-Names of Glamorgan at an estimated cost of £20. Any member of the Society – or other individual – who intends to purchase the volume is invited to contact me at RMorgan2@virginmedia.com. The sole purpose is to assure the publisher that there will be a guaranteed minimum sale of at least 150 copies in order to make the publication viable. A number of individual members and others have already indicated their intention of purchasing a copy. In the event of the publication failing to reach this target everyone will be notified.

No personal details or email addresses will be passed on to the publisher or any other third party and no money is required.

Richard Morgan

Golygyddol

Ym mhob pen mae piniwn. Beth yw'r piniwn yn eich pen CHI? Dywedwch wrthym yn enwau lleoedd@gmail.com.

Nid yw unrhyw farn a fynegir yn y cylchlythyr hwn o anghenraíd yn fynegiant o farn y Gymdeithas na'r Golygydd.

Cysodi / Typeset by: Ifor Williams

Editorial

What's your take on place-names?. Let us know at enwau lleoedd@gmail.com.

Opinions expressed in this newsletter are not necessarily those of the Society or of the Editor.

Golygydd / Editor: Gareth A Bevan